

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота магістра

з теми **«ФОРМУВАННЯ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ
В УМОВАХ СІМЕЙНОГО Й СУСПІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1-M19
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньо-професійною програмою
Дошкільна освіта з додатковою
спеціальністю Початкова освіта
(денна форма навчання)
Борис Діна Миколаївна

Керівник: **Каньоса Н. Г.**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Дуткевич Т. В.**,
кандидат психологічних наук,
професор

Кам'янець-Подільський – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ РАНЬОГО ОНТОГЕНЕЗУ.....	7
1.1 Передумови розвитку особистості в ранньому дитинстві.....	7
1.2 Самостійність як базова характеристика підростаючої особистості дитини	17
1.3 Дослідження психолого-педагогічних чинників становлення самостійності дитини перших трьох років життя у різних наукових джерелах	28
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОСТІ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ	39
2.1 Методика вивчення проявів самостійності дітей раннього віку	39
2.2 Вплив сім'ї та закладу дошкільної освіти на становлення самостійності дітей раннього віку.....	48
2.3 Обґрунтування засобів оптимізації самостійної поведінки в ранньому онтогенезі та методика формування самостійності дітей раннього віку	58
2.4 Ефективність впливу психологічних та педагогічних умов на становлення самостійної поведінки у ранньому віці	76
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	Ошибка! Закладка не определена.
ДОДАТКИ.....	Ошибка! Закладка не определена.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні держава приділяє особливу увагу вирішенню проблем, спрямованих на створення умов для становлення творчої, самостійної особистості, здатної здійснювати власні вибори, покладати на себе відповідальність, приймати значущі рішення. В Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», Законі України «Про дошкільну освіту», «Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні» визначено, що розвиток активної особистості дитини є пріоритетним. Водночас наголошується на необхідності формувати в зростаючої особистості основи активної життєвої позиції, розвивати елементарну соціальну компетентність, здатність бути самостійною.

Сучасна педагогічна та вікова психологія актуалізує проблему подальшої розробки теоретичних положень та одержання нових емпіричних результатів щодо особливостей прояву самостійної поведінки особистості на ранніх етапах онтогенезу, створення в сім'ї та закладі дошкільної освіти (ЗДО) розвиваючих умов для становлення задатків такого особистісного утворення, як самостійність дитини раннього віку. Важливим аспектом залишається визначення психологічних умов, сприятливих для закладання у вказаному віковому періоді основ самостійності як базової якості особистості.

Реформування системи дошкільної освіти на засадах особистісно орієнтованого підходу актуалізує необхідність посилення уваги науковців та педагогів до формування дитини як активного суб'єкта життєдіяльності, здатного до елементарних форм відповідального самовизначення. Не випадково у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні виокремлюємо сферу «Я сам» як одну з провідних, що об'єктивує зростання ролі свідомості й самосвідомості в організації сучасного освітньо-виховного процесу в закладах освіти.

Гуманізація цілей і принципів дошкільної освіти передбачає реалізацію дитиноцентризму – сприйняття зростаючої особистості як цінності. Сьогодні на часі – самодостатня особистість, що цінує себе та оточуючих, впевнена у своїх можливостях, здатна реалізувати власний потенціал, задовольняти свої основні потреби, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати вільні вибори,

визначатися зі своїми пріоритетами, приймати незалежні (відповідно до віку) рішення, відповідати за їх наслідки, орієнтуватися в новому середовищі, пристосовуватися до нових незвичних умов, відстоювати власні інтереси тощо.

У психологічних джерелах проблема становлення особистості в період дитинства та генезис її самостійності як особистісного утворення розглядається в різних аспектах, а саме: розвиток особистості в онтогенезі та особливості структурування її компонентів (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, О. Асмолов, П. Блонський, В. Давидов, О. Леонт'єв, А. Петровський, та ін.); становлення самосвідомості, елементарного образу-Я як умови формування самостійності (Р.Бернс, У.Джемс, І. Кон, В. Столін, та ін.); специфіка формування у дитини раннього й дошкільного віку прагнення до самостійності, характеру її виявів, спрямованості та ступенів розвитку (Л. Божович, О. Бодальов, Л. Венгер, Д. Ельконін, О. Запорожець, Є. Суботський); роль сім'ї та закладу дошкільної освіти у становленні самостійності в ранньому онтогенезі (Н. Авдєєва, О. Кононко, Г. Люблінська, С. Мещерякова); суб'єктність як прояв активності особистості на різних етапах онтогенезу (Б. Ананьєв, В. Зеньковський, Є. Ісаєв,); психологічні механізми та умови формування суб'єктної активності зростаючої особистості (В. Мухіна, Н. Непомняца); пізнавальна самостійність та умови її формування в ранньому онтогенезі (П. Гальперін, С. Ладивір, М. Поддяков, О. Проскура та ін.).

Науковий аналіз результатів психологічних досліджень вчених у галузі дитячої психології засвідчує, що проблема становлення самостійності в ранньому віці залишається однією з найменш розроблених. Вона висвітлювалася здебільшого у теоретичних працях відомих фахівців з проблеми активності або в контексті вивчення інших психологічних феноменів. Емпіричних даних щодо самостійності та передумов її становлення в перші три роки життя дитини бракує. Потребує уточнення зміст і структура самостійності дитини раннього віку, особливості прояву цієї якості в різних видах та умовах діяльності, психологічні механізми та педагогічні умови ефективного виховання самостійності дво-трирічних дітей в умовах сім'ї та ЗДО.

Таким чином, соціальна значущість проблеми та її недостатня розробка обумовили вибір нами теми дослідження «Формування самостійності дітей

раннього віку в умовах сімейного й суспільного виховання».

Об'єкт дослідження – процес становлення самостійності у дітей раннього віку.

Предмет дослідження – особливості та психолого-педагогічні умови становлення самостійності дитини раннього віку у сім'ї та закладі дошкільної освіти.

Методи дослідження. Для розв'язання завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези дослідження було використано комплекс методів: *теоретичних*: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація, узагальнення; *емпіричних*: спостереження, бесіда, анкетування, опитування, констатувальний та формувальний експерименти; методи якісного і кількісного аналізу отриманих даних; методи математичної статистики.

Мета і завдання дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психолого-педагогічні умови становлення самостійності й визначити засоби її оптимізації у дітей раннього віку.

Для досягнення мети визначено такі **завдання дослідження**:

- здійснити теоретичний аналіз особливостей та передумов розвитку феномену самостійності на ранніх етапах онтогенезу;
- визначити критерії, рівні самостійності дітей другого-третього років життя;
- виявити вплив сімейного і суспільного виховання на процес становлення самостійності у дітей раннього віку;
- обґрунтувати психологічні умови й механізми, розробити та апробувати методику оптимізації самостійної поведінки дітей раннього віку.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні діагностичних методів дослідження самостійності дитини раннього віку як особистісного новоутворення; рекомендація до впровадження в педагогічну практику закладів дошкільної освіти програми формування самостійної поведінки в ранньому онтогенезі. Психодіагностичні методи можуть бути використані вихователями та практичними психологами ЗДО та методистами відділів освіти.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані в умовах практичної педагогічної роботи. Крім того, апробація та впровадження

результатів дослідження здійснювалася шляхом публікацій та доповідей на міжнародних (3), всеукраїнських (10) та регіональних (2) конференціях та семінарах.

Результати дослідження впроваджені у освітній процес Кам'янець-Подільського ЗДО № 21.

Публікації:

- *Проблеми наступності дошкільної та початкової шкільної освіти та шляхи їх вирішення // Від творчого педагога до творчої дитини : гармонія партнерської взаємодії : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ : Міленіум, 2019;*
- *Виховання самостійності у дітей дошкільного віку // Від творчого педагога до творчої дитини : гармонія партнерської взаємодії : зб. матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ : Міленіум, 2020.*

Структура роботи: дипломна робота магістра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження з проблеми формування самостійності дітей раннього віку в умовах сімейного й суспільного виховання дає підстави зробити такі висновки:

1. Самостійність на етапі раннього дитинства є складним явищем, яке тільки починає своє становлення й засвідчує готовність переходу дитини від установки на зовнішнє керівництво її активністю дорослим до прояву елементарних форм самостійності в різних життєвих ситуаціях. Розвиток самостійності дитини раннього віку є складним і багатогранним процесом. Об'єктивна залежність дитини вказаного віку від дорослих, що її виховують, вступає у протиріччя з її потребою бути самостійною. Це протиріччя виступає рушійною силою розвитку самостійності як базової якості особистості. Рівні розвитку самостійності визначаються системою значущих для дитини спонукань і наявністю відповідних засобів діяльності.

Як інтегральна характеристика особистості дитини раннього віку самостійність відрізняється своєю специфікою, й кваліфікується нами як відносно стійке особистісне утворення, що виступає провідною характеристикою її суб'єктивної активності. Становлення цього утворення значною мірою визначається особливостями родинного і суспільного виховання, характером домінування в дорослих орієнтації на суб'єкту активність дитини, мотивацією досягнень дитини раннього віку, її звичкою до залежної або самостійної поведінки.

2. Критеріями визначення рівнів сформованості у дитини другого-третього років життя самостійності виступають елементарні форми незалежності, ініціативності та оптимістичного ставлення до труднощів. У ході дослідження встановлено, що в ранньому віці діти характеризуються трьома рівнями сформованості самостійності як інтегрального особистісного утворення.

3. Зафіксовано відмінності в стратегії й тактиці поведінки різних дорослих в ситуації зіткнення дитини раннього віку з труднощами. Виявлено, що вихователі закладів дошкільної освіти рідше за батьків вдаються до надмірної опіки, зайвого контролю, передчасного втручання в самостійну діяльність дитини двох-трьох

років, що позначається на чеканнях останньої, її установці на самостійність або залежність у поведінці.

Визначення, наукове обґрунтування та дослідно-експериментальна перевірка психолого-педагогічних умов як складових моделі формування самостійності дітей раннього віку в сім'ї та закладі дошкільної освіти відбувалось завдяки наступному: збільшенню активності самої дитини шляхом введення мотивів, що стимулюють її активність, обов'язковості доведення початого до завершення, соціального схвалення, переживання успіху (невдачі); регламентації допомоги дорослих об'єктивною необхідністю й адекватністю потреби дитини в допомозі й керівництві. Водночас ефективність цих засобів суттєво залежить від взаємодій дитини з оточуючими дорослими, оскільки її самостійність обмежена за своєю сутністю – існує пряма залежність від дорослого – від його керівництва, від міри допомоги, від системи його вимог. Використання активних форм та методів здійснення виховної роботи в різних соціальних інститутах забезпечило ефективність комплексного підходу до досягнення мети дослідження.

4. Психологічними та педагогічними умовами, що дозволяють підвищити ефективність виховних впливів на дітей раннього віку з метою оптимізації їх самостійної поведінки виступили: вправлення дитини в елементарному самоконтролі та саморегуляції, розвиток рефлексивних рис особистості, задоволення потреби у самостійній діяльності; розширення ступенів свободи дитини; оптимістичний погляд на можливості представників різних віково-статевих груп діяти самостійно; позитивна емоційна підтримка, схвалення дорослим самостійних намагань; регуляція ним міри й форми своєї допомоги дитині; визнання її успішних досягнень і підтримка її в разі неуспіху.

Впровадження у практику роботи експериментальної групи функціональної моделі формування самостійності дітей раннього віку забезпечило помітне зростання цього процесу. Це підтверджено результатами формувального експерименту. Так, в експериментальній групі динамічніше, ніж у контрольній, відбулося зменшення кількості дітей з низьким рівнем сформованості незалежності, ініціативи, оптимістичного ставлення до труднощів та збільшення

кількості з середнім та високим рівнями.

Ефективність засобів формування самостійності суттєво залежить від спрямованості дитини, яка склалася у її попередньому досвіді й спрямованості поведінки на самостійність чи залежність від дорослих. Введення мотиву якісного виконання завдання стимулює активність дітей і веде до підвищення рівня самостійності завдяки орієнтуванню на успіх та схвалення дорослими їх досягнень.

Викладені в дослідженні теоретичні та експериментальні результати не претендують на вичерпне розв'язання проблеми становлення самостійності в ранньому віці. Перспективи подальших досліджень цієї проблеми вбачаються у порівнянні проявів самостійності дітей раннього віку, які відвідують дошкільні навчальні заклади та виховуються в різних типах сімей; вивченні особливостей активності дітей вказаного віку, які виховуються в будинку дитини; обґрунтуванні ефективної взаємодії сім'ї та закладу дошкільної освіти у формуванні самостійності як інтегральної особистісної характеристики.